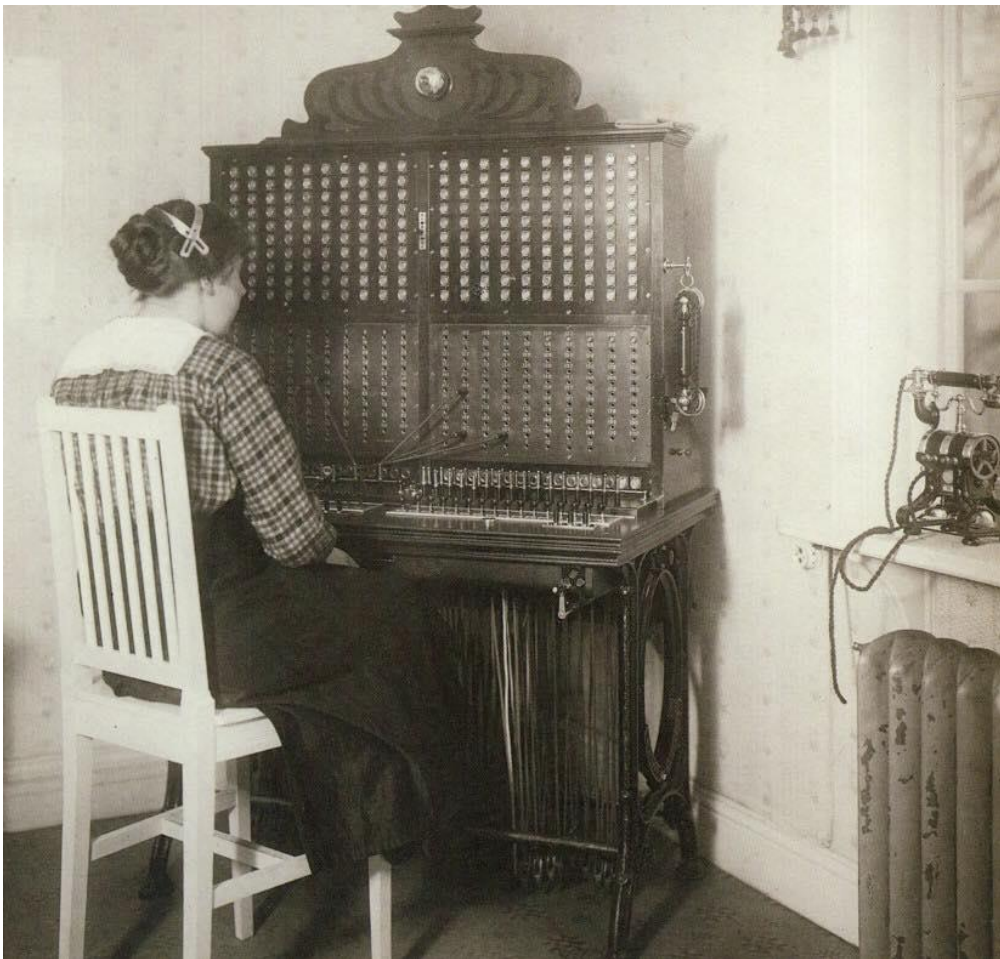

Växeln, hallå! Växeltefonister

Under många årtionden var Telegrafverket landets största arbetsgivare för kvinnor. De var lågt betalda, eftersom de inte förväntades vara familjeförsörjare

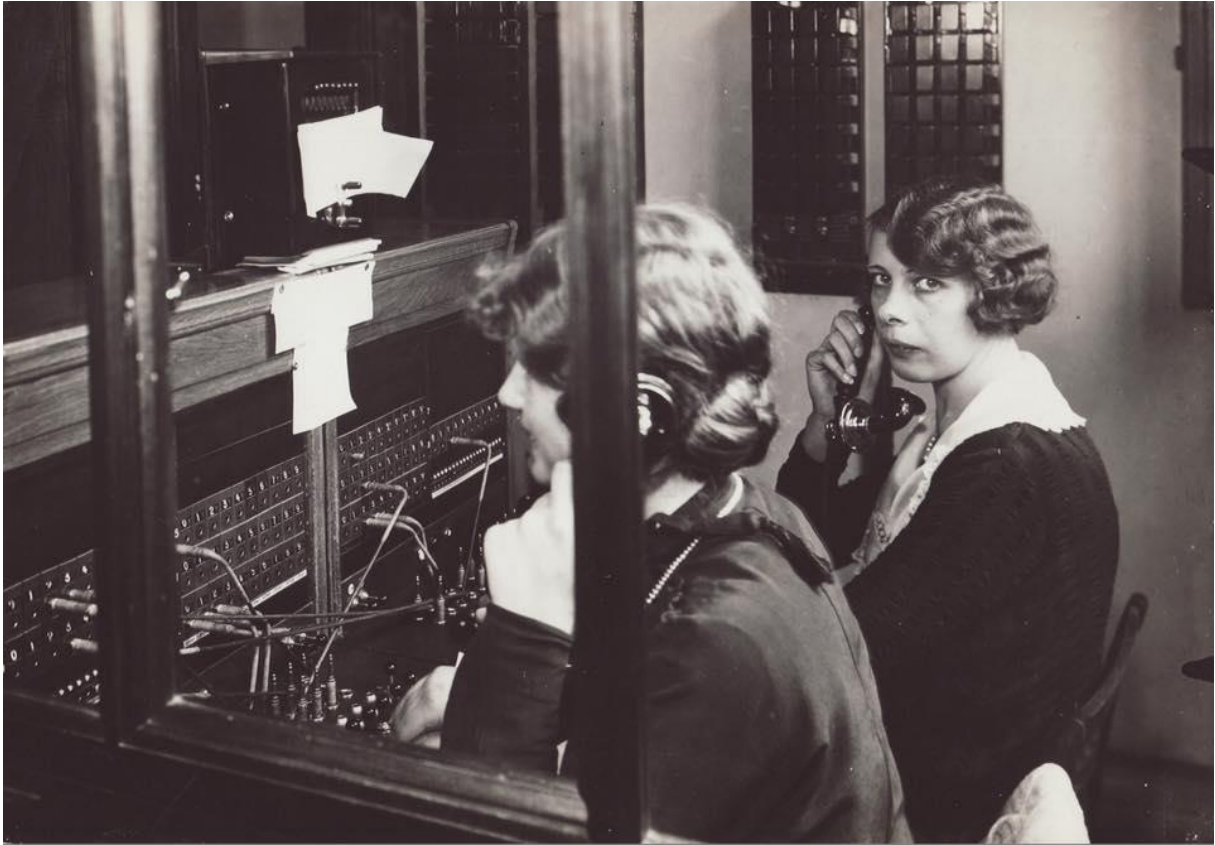

Foto: Okänd

Nordiska museet

Under många årtionden var Telegrafverket landets största arbetsgivare för kvinnor. De var lågt betalda, eftersom de inte förväntades vara familjeförsörjare. Giftna kvinnor som arbetade som telefonister måste i princip sluta, enligt en regel som fanns kvar ända till 1933 men som tillämpades högst olika under olika skeden och på olika håll i landet.

Regeln, som också gällde telegrafister, hade kommit till 1867 efter att Telegrafstyrelsen hade fått en begäran om att en telegrafist borde avskedas eftersom hon hade förlovat sig med handlaren på platsen och kunde avslöja affärshemligheter. Under en tid fanns en specialregel för dem som var kloka nog att bli kära i rätt män: en kvinnlig telegrafist skulle kunna fortsätta med sitt jobb om hon gifte sig med en man som var tjänsteman i Telegrafverket och därmed även han bunden av telegramhemligheten och tystnadsplikten.

På landsbygden växte det fram många små stationer, ofta placerade hemma hos telefonisten. Hela familjen deltog i arbetet. En som upplevde detta under nära trettio år var Anna Persson, som skriver om sitt yrkesliv i *Jag minns det som igår – närkingar berättar*. På papperet var det fadern som hade ansvaret för den växelstation med nio anslutningar som i början av 1880-talet fanns i hemmet i Kumla, men det var hemmets kvinnor som gjorde jobbet: Annas första tjänstgöring var att springa ut i köket, när någon av de vuxna glömt att slå på larmen, och ropa: "Det jingde."

Fadern dog då Anna var 17 år och då blev växelstationen, vid sidan av en handpress, den enda inkomstkällan för mor och dotter. Först fanns växeln i jungfrukammaren innanför köket men 1905 flyttade de den till ett större rum närmare ingången. Det blev allt fler som kom till telefonhytten och telegramexpeditionen, öppettiderna var från åtta på morgonen till åtta på kvällen, kortare tid på söndagar. De fick byta växelbord gång på gång i takt med att abonnenterna blev fler.

När modern blev sjuk fick Anna efter några år sluta vid växeln för att ta hand om henne. Då hade familjen haft stationen i 29 år och detta hade präglat deras tillvaro. "Mamma bad till Gud att hon skulle slippa höra telefonen den stund hon skulle dö", berättar Anna Persson.

Många tusen svenskar har genom åren arbetat i sina egna hem som växeltelefonister. Det fanns en viss prestige i uppdraget och växeltelefonisten kunde tillsammans med prästen och läraren höra till de självskrivna på bygdens finare bjudningar. Många historier, med varierande sanningshalt, har berättats om byns allvetande telefonist som hade koll på alla och allt, och som kunde förklara för en uppringande att det inte var någon idé att koppla upp samtalet, eftersom hon visste att den som söktes inte var hemma.

Telefonisternas tillvaro var helt annorlunda på de större telefonstationerna i städerna. De kunde påminna om kyrksalar med takfönster ovanför långväggarna. Längs tre av väggarna fanns sittplatser vid växlingsbord med sladdar, knappar och en massa små runda lampor som tändes och släcktes. På en upphöjd pulpet vid ena kortväggen satt vaktföreståndaren, ofta en sträng äldre dam som vakade över arbetet.

Telefonisten Aina Försund-Åkerup är en av många som vittnat om den hårda disciplinen med anmärkningar och böter som ständiga hot. Bland de vanligaste synderna var att samtala med kamrater. Vaktföreståndaren kunde när som helst gå in och följa arbetet, genom att helt enkelt tjuvlyssna på en telefonists kommunikation med kunder. Många unga flickor blev på darrande ben inkallade till föreståndaren efter en sådan smygkoll. Ännu på 1950-talet var det strikta regler kring mycket. De unga telefonisterna fick inte sitta och svara med håret upprullat, trots att kunderna ju inte kunde se dem. De fick inte heller sitta med shorts när det var varmt, bara kjol. Det ansågs länge olämpligt och till och med oanständigt att klä sig i långbyxor och det var inte förenligt med tjänsten att bära glasögon! Småväxta personer hade svårt att få jobb, man skulle vara lång för att nå upp till översta propphålen i växelborden. För att få jobbet måste man visa upp ett läkarintyg på lämplighet och ha lämplig röst, felfritt uttal och tydlig och lättläst handstil. De som antogs fick skriva på en försäkran om tystnadsplikt och brott mot den kunde leda till avsked.

Det fanns en "kisselista" för att invänta sin tur att få gå ifrån och man fick bara ta sju minuter på sig, det blev anmärkning för minsta överdrag. För att hantera mensproblem hade vaktföreståndaren en flaska konjak i sin låda, berättar Aina Försund-Åkerup i sin bok Klart Malmö: "När besvären var som värst fick telefonisten ta med sig flaskan ut på toaletten och ta en dos av medicinen. I något enstaka fall blev dosen för stor och telefonisten måste sändas hem." Den hårda disciplinen skapade också en sammanhållning och ett kamratskap som många telefonister har vittnat om. Trots de märkliga reglerna och pressen i arbetet tycks flertalet ha trivts ganska bra.

Det fanns en "stresspelare" där telefonisterna kunde se hur många samtal som väntade. På de stora telefonstationerna ringde det oavbrutet vilket skapade hårda arbetsvillkor för de anställda. En statlig utredning hade så tidigt som 1901 konstaterat att arbetet var intensivt, enformigt och nervslitande, och telefonisterna klagade själva över att det var enahanda och tålmodsprövande. De fick därför kortare arbetsdag än statliga kontorister.

På grund av stressen infördes en regel 1897 som innebar att telefonister i princip bara skulle få jobba i fem år, om de inte lyckades avancera till det lugnare arbetet med att koppla interurbana samtal mellan städernas telefontät. Mer än så vore inte tillrådligt eftersom arbetet vid växelborden "icke var av sådan beskaffenhet att det med erforderlig snabbhet och säkerhet kunde bestridas med äldre personal", heter det i ett uttalande från

Telegrafverket. Femårsregeln kritiserades i riksdagen, bland annat av Stockholms borgmästare Carl Lindhagen, för att vara en utsugning ovärdig staten. Han väckte viss uppmärksamhet genom att använda uttrycket "vit slavhandel". På många håll föll femårsregeln i glömska allt eftersom efterfrågan på telefonister ökade med antalet abonnenter.

I takt med det växande antalet abonnenter insåg man också att det i längden var omöjligt att koppla samtal för hand. Någon har gjort räkneexperimentet att om all telefontrafik i slutet av 1960-talet skulle ha växlats på det sättet, skulle det inte ha räckt ens om hela Sveriges befolkning skulle ha arbetat som telefonister... För den amerikanske uppfinnaren A B Strowger, pionjär på automatiska växlar, fanns också andra skäl till att automatisera: han hade retat sig på felkopplingar och nonchalant bemötande från telefonister, och hade därför föresatt sig att göra kåren obehövlig!

Första patentet kom redan 1890 och världens första automatiska telefonstation fanns så tidigt som 1892. I Sverige var den första större stationen automatiserad först 1924. Men det fanns faktiskt de som motsatte sig automatiseringen. Även i denna fråga gick borgmästare Lindhagen upp i riksdagens talarstol och yttrade nu följande: "Jag får verkligen säga att det är en ganska snöd spekulation av statsverket att låta oss allesammans sitta och peta och komma ihåg i huvudet alla möjliga siffror och gratis ställa in våra samtal för att staten skall slippa betala den personliga arbetskraft som förut satte upp våra samtal. Om man skulle lägga tillsammans all den tid vi får använda med allt det där petet och räkna ut hur många förlorade arbetstimmar och ökad hjärnansträngning det där betyder för svenska folket undrar jag om inte vårt befriande från detta petande skulle fullt uppväga vad staten får utge för telefonister.

Man har inte heller undersökt automattelefonens inverkan på våra hörselorgan. Det är ett välsignat pipande och tjutande hela tiden, istället för att man får höra en vänlig kvinnoröst som säger hallå. Jag har fått någon smärta i mitt vänstra öra sedan vi fått den nya apparaten i rådhuset och det skulle man egentligen skriva räkning på till Telegrafstyrelsen."

Lindhagen var inte helt ensam. Många var oroliga. Hur skulle man kunna komma ihåg sexsiffriga nummer? Om ljuset gick, hur skulle man då kunna slå numret i mörkret? Den nya automatiska telefonen tyckte många var för "mekanisk" och "obekväm". Å andra sidan kunde förstås andra se fördelar med att slippa att vänta på sin tur att bli kopplad.

Vid mindre stationer gick det inte att ringa nattetid. Nu försvann den begränsningen. Det gällde exempelvis Långgudden utanför Arjeplog, där Rut Davidsson 1972 var en av de allra sista telefonisterna som kopplade samtal för hand. Hon hade fått arbetet i arv från sin mamma Emma Carlsberg, som i sin tur hade tagit över det från sin svärmor 1924.

Växeln hade vuxit från tio till fyrtio abonnenter. De tre generationerna kvinnor hade varit bundna vid att vara inom hörhåll mellan nio på morgonen och nio på kvällen, för att kunna springa fram till växelbordet. Samtidigt skulle jordbruket skötas.

Det var alltså en mycket lång resa innan automatiseringen var slutförd. Ännu på 1950- och 60-talen fanns en hel del manuella telefonstationer kvar på den svenska landsbygden – en lång övergång mellan två tekniksteg, nästan i klass med det utdragna skiftet mellan segelfartyg och motordrivna fartyg eller mellan hästen och bilen.

När telefonstationerna automatiserades förlorade inte alla telefonister jobbet, även om en del givetvis råkade ut för det. Men det fanns andra jobb för telefonisterna.

Televerket introducerade tidigt olika slag av teletjänster. 1913 kunde stockholmarna börja ringa "Fröken Ur", som faktiskt var en livs levande tidsupplysare i över tjugo år, innan en talmaskin tog över 1934. Väckning och telefonvakt – en mänsklig föregångare till telefonsvararmaskinen – erbjöds även i huvudstaden från 1913, och några årtionden senare i övriga landet. Tidigt startade man också Nummerbyrån, om än motvilligt.

I en liten skrift om telefonisternas historia som Televerket gav ut 1990, berättar man att det ansågs som dålig telefonkultur att "trafikanten icke använder den med omsorg utarbetade, redigt och klart uppställda katalogen därför att det är bekvämare att belasta Nummerbyrån med en fullkomligt onödig förfrågan".

Telefonisterna försvann inte helt. Deras arvtagare möter vi i dag just inom nummerupplysningen. Numera kopplar de åter våra samtal, om än i liten skala, i samband med att vi får numret vi frågat om. Men många av oss lyckas komma ihåg telefonnummer – även om de är sexsiffriga.

Foto: Lindgren, Paul

Sundsvalls museum

FAKTA

Telefonen var komplement till telegrafen

År 1853 invigdes den första elektriska telegraflinjen Stockholm–Uppsala. Den elektriska telegrafen ersatte militärens optiska telegraf, som etablerats längs kusten på 1790-talet.

1877 startade Sveriges två första telefonförbindelser, i Stockholm: en mellan gasklockan och gasverket på Vasagatan, och en mellan handlaren H T Cedergrens butik och bostad på Drottninggatan.

På Telegrafstyrelsen såg man först telefonen enbart som ett komplement för övervakning av det kraftigt utbyggda telegrafnätet och ville inte satsa på telefoni för allmänheten. Några telegrafkommissarier fick rätt att starta telefonstationer i privat regi.

1880 öppnades på Västerlånggatan den första telefonstationen med 121 abonnenter. Snart fanns det två konkurrerande bolag i Stockholm, Stockholm Bell Telefonaktiebolag, och Stockholms Allmänna Telefonaktiebolag. När väl de privata hade startat, öppnade Telegrafverket trots allt ett eget telefonnät. 1885 var Stockholm den stad i världen som hade flest telefoner i förhållande till sin folkmängd.

Telegrafverket började på 1890-talet köpa upp privata telefoniföretag och binda ihop dem. När verket 1918 köpte den återstående privata konkurrenten i Stockholm fick verket en nästan total kontroll över telefonin, även om man aldrig fick något formellt monopol. Det sista privata telebolaget från denna period upphörde så sent som på 1960-talet.

På 1980-talet gav sig privata aktörer åter in på marknaden. De senaste åren på 2000-talet har knappt hundra aktörer varit aktiva inom fast telefoni, och ett trettiotal inom mobiltelefoni, enligt en undersökning som Post- och telestyrelsen har genomfört.

Strejk splittrade telefonisterna

Under många decennier var telefonistkåren uppdelad i ett a- och ett b-lag. I det förra fanns vaktföreståndarna och en minoritet fast anställda, medan den andra bestod av majoriteten personal vilka hade betydligt sämre villkor. Dessa började på 1910-talet organisera sig i det arbetarbetonade Telegraf- och telefonmannaförbundet. Tre år senare startade vaktföreståndarna tillsammans med en del av de ordinarie en kvinnlig tjänstemannaförening.

1922 genomförde Telegraf- och telefonmannaförbundet en elva dagar lång strejk i Stockholm och Göteborg, där man hade merparten av sina medlemmar. Huvudkravet var kollektivavtal – något som den kvinnliga tjänstemannaföreningen inte var intresserad av.

Konflikten berörde 2 000 anställda och väckte stor uppmärksamhet. Den kvinnliga tjänstemannaföreningens medlemmar arbetade vidare allt medan arbetsgivarna försökte knäcka de strejkande genom att ta in strejkbrytare från hela landet.

Det här upprörde många svenskar, också utanför telefonisternas skara. Tusentals människor samlades vid vaktskiftena för att ösa galla över svartfötterna. Polisen mobiliserade för att skydda de »arbetsvilliga» och det förekom kravaller där beriden polis jagade demonstranter vid Brunkebergstorg. Tidningarna liknade Göteborgs och Stockholms centrala delar vid krigszoner. Strejkbrytarna började sova över på telefonstationerna för att slippa möta de vrede strejkande telefonisterna och deras vänner.

Den **socialdemokratiska** regeringen försökte pressa arbetsgivarna i Telegrafverket att gå med på kollektivavtal. När de till slut gick med på kraven slutade det med den kanske fräckaste kuppen någonsin i svensk arbetsmarknadshistoria. Avtalet slöts nämligen med strejkbrytarna i tjänstemannaföreningen istället för de strejkande. De senare förvägrades

en överenskommelse eftersom det enligt arbetsgivaren inte gick att ha två avtal.

Händelsen skapade naturligtvis ingen god stämning på telefonstationerna, varken mellan de två fackförningarna eller mellan telearbetarnas fack och arbetsgivarna. I Telegraf- och telefonmannaförbundets arkiv kan man studera hur de strejkbrytare som senare ville ansluta sig till facket först skriftligen måste be om ursäkt. Dessa skriftliga ursäkter påbjöds ända till andra världskrigets slut. Då var tjänstemannaföreningen sedan några år ansluten till TCO; dess efterträdare finns i dag i Unionen. Telegraf- och telefonmannaförbundet gick med i LO och är i dag en del av Seko.

Mats Utbult

Mats Utbult är författare och arbetslivs- och vetenskapsjournalist.

ATT LÄSA *Telelandet Sverige 1853–1953* (1953) av Torsten Althin. Klart Malmö (1995) av Aina Försund-Åkerup. *Tjänstebefattning som kan för henne vara passande. Uppkomst och utveckling av könsbundna befattningar vid telegrafverket 1865–1920* (1999) av Christina Mårtensson.

